

Karinthy nyelvet ölt

TDK-dolgozat

jelige: nevnelkulesnevtelenul

2014

Tartalomjegyzék

I.	Néhány előszó	2
II.	Egy ellenálló életmű.....	3
1.	<i>A logika uralmának kezdete</i>	3
2.	<i>Az ortodox 60-as, a titokzatos 70-es és a mérsékelten változatos 80-as évek</i>	5
3.	<i>A nyelvszemlélet kanonizációja</i>	7
III.	Esély a megszólalásra.....	13
1.	<i>Ki kérdezett?</i>	13
2.	<i>Szétbontott ok-ok és performativitás</i>	16
3.	<i>A közlés olvashatatlansága</i>	19
4.	<i>Decentralizáció és szétszóródás</i>	23
	Bibliográfia.....	28

I. Néhány előszó

Hiába tartozik Karinthy Frigyes tipikusan azok közé a magyar szerzők közé, akiknek neve hazánkban máig szinte bárki számára ismerősként csenghet, úgy tűnik, az ismerősség ilyen jellege mégsem feltétlenül garantálja a szakirodalom általi (el)ismertséget, amellet, hogy a közhangulat az életmű irodalomtörténeti kánonnak alávetett meg-megújuló vizsgálatát, és egészében véve a korpuszt „túlzott” figyelemben részesíteni kívánó invenciózus törekvéseknek sem kedvez különösebben (vagy legalábbis semmiképpen sem ösztönzi azokat). Ennek nyilvánvaló következményei közé tartozik Karinthy – különösen a közelmúltban – irodalmának „elhárítása”, ritka értelmezettsége, valamint látens vagy explicit formában az életmű alulértékeltsége is.

Dolgozatom első felében arra keresem a választ, hogy ez a meglehetősen furcsának tűnő helyzet hogyan jöhetett létre, azaz hogyan sodródott Karinthy életműve az irodalmi gondolkodás paradigmasorának korabeli magja felől a határ, a feledés jelenlegi pozíciója felé. Ennek során a recepciótörténet fő vonulatának teljességre nem törő bemutatásával igyekszem egy olyan fellelhető lineáris narratívát ismertetni, amely minden jel szerint magyarázni képes ezt a folyamatot, mégpedig azért, mert a Karinthy-recepció egyáltalán nem széttartó története voltaképpen ennek a narratívának a vázát működteti a „mai napig” szinte minden értelmezésében. Ahogy az hamar nyilvánvalóvá válik, a szerző nyelvszemléletének vélt, ám alapvető tévedésekre alapozva meghatározott mibenléte elválaszthatatlan ettől a narratívától, sőt valójában gyökeresen határozza meg a Karinthy Frigyes műveihez közelítők olvasatainak karakterisztikáját.

Ezután következő lépésként a szerző nyelvszemléletét egy az eddigi vélekedésektől szükségszerűen eltérő mivoltában elgondolandó alanyként írom körül, tehát Karinthy írásait azok korábban leginkább elhanyagolt poétikai és ontológiai tanulságainak olvasásával törekszem egy új, a szerző szövegeivel és filozófiai belátásaival összhangban lévő, a művek irodalmi működése közben és Karinthy belátásai között valóban tetten érhető nyelvszemlélet meghatározására. Reményeim szerint az így felvázolt újragondoláson alapuló kép talán megmutatja azt, hogy Karinthy Frigyes művei valójában milyen mélyen érintkeznek azokkal a sajátosságokkal, amelyek jelenlegi irodalmi gondolkodásunkat léttapasztalataink gyűrűiben formálják, végső soron pedig remélem azt, hogy ezáltal megmutatkozhat, mennyire sokatmondó és ismerős is lehet valójában a szaktudományos diskurzus számára ez a túlhallgatott és már-már elfeledett életmű.

II. Egy ellenálló életmű

Ez a marha volt közöttünk az egyetlen zseni.

(Kosztolányi Dezső)

1. A logika uralmának kezdete

Nehéz lenne még egy olyan író, költőt találni az irodalmi modernség tudományos igényű diskurzusában, akinek mind prózai (munkásságának hangsúlyozása) és lírai művei(nek elhallgatása)¹ kapcsán, mind világgépének, sőt poétikájának és gondolkodói horizontjának mikéntje körül akkora lenne az egyetértés, mint amilyen az Karinthy Frigyes esetében.² Úgy tűnik, az irodalomtörténet számára Karinthy – mindenféle túlzást mellőzve – az életművében kimutatható matematikai-logikai alapokon nyugvó karteziánus szemlélettel rendelkező, természettudományos ihletettségű és a neopozitivisták hagyományát őrző, lépten-nyomon önnön programjának ellentmondásaiba ütköző író (és nem költő), aki irodalmának parabolikus jegyei, mechanikussága, kvázi „sikertelensége”, „tarthatatlansága” vagy „folytathatatlansága” miatt nem tarthat komolyan számot a szaktudományos recepció figyelmére.

Ennek a szemléletnek vélhető – de még lényegileg más formában jelentkező – eredete egészen a Karinthy Frigyes idejében kortársnak számító kritikák és recenziók megjelenéséig nyúlik vissza, és mint megdöbbenően sokszor, részben itt is egészen Babits Mihályig futnak a szálok, bár ebben az esetben korántsem csak Babits véleményének kizárólagossá emeléséről van szó. A kortársak között (már akkor is) általánosan elterjedt szokás volt Karinthy műveinek logikai és racionális megalkotottságát, intellektualitását, továbbá ezek megkülönböztetett fontosságú szerepét hangsúlyozni az interpretációk során, méltatáskor vagy éppen elmarasztaláskor. Az 1918-as *Krisztus és Barabbás* című Karinthy-kötetről írott recenziójában még Kosztolányi Dezső is – aki többekkel szemben a humortól és logikától gyakran eltérő

¹ A viszonylag ritka tematikus kivételek egyikeként: RÓNAY László, Karinthy Frigyes, a költő = *Bíráló álruhában. Tanulmányok Karinthy Frigyesről*, szerk. ANGYALOSI Gergely, Maecenas, Budapest, 1990, 48–56.

² Már előjáróban is érdemes azonban megemlíteni azt, hogy (Jakobson szavaival élve) „a véleménykülönbség gyümölcsözőbbnek bizonyul, mint az egyetértés.” Roman JAKOBSON, *Nyelvészet és poétika*, in: Roman JAKOBSON, *Hang-Jel-Vers*, szerk. FÓNAGY Iván–SZÉPE György, ford. BARCZÁN Endre–ÉDER Zoltán–FABRICIUS Ferenc–KOVÁCS Emőke–PAP Mária–PAPP Ferenc–RUZSICKY Éva–SZENDE Tamás–PETŐFI S. János–VOIGT Vilmos, Gondolat, Budapest, 1969, 211. Ennek, mint reményeim szerint láthatóvá válik majd, még rendkívül nagy jelentősége lesz.

szempontok szerint, a szövegek sokoldalúságát hangsúlyozva³ igyekezett megvilágítani Karinthy műveit – szinte kötelező elemként folyamodott ehhez: „Karinthy egész munkásságának a józan ész, az ésszerűség az ihletője és létrehozója.”⁴ A Kosztolányi által egyébként sugallt Karinthy-kép – mely természetesen élt ilyen és ehhez hasonló kötelező formulákkal, ám mégis egy, a konvencionálistól eltérő, merőben másik lehetőség felé tette (vagy inkább: tehetett volna) nyitottá Karinthy Frigyes szövegeit – mint olyan, talán viszonylagos széttartósága miatt, érthető módon nem volt képes általános szintre emelkedve befolyásolni a korabeli nézeteket.

Babits Mihály, aki például szolgálhat a másik érvényesülő nézetrendszer felvázolásához, azonban Karinthyval kapcsolatban egy jóval egyoldalúbb interpretációs fő sodrot vett fel, szerinte a próza mellett „a Karinthy-féle esszé [is – B. G.] a Logika állásfoglalása”.⁵ Ezzel összefüggő módon az is elmondható, hogy Karinthy lírájában az életmű egészéhez hasonlóan „nem a színek és a képek, hanem a gondolatok dominálnak”,⁶ sőt az értekező álláspontjának retorikai megerősítéseként még azt is megkockáztatja, hogy talán „ő [vagyis Karinthy Frigyes – B. G.] volt a legkomolyabb írónk”.⁷ Babits véleményének vezérfonalaként a logika és a kritikai gondolkodás mint a nyelvben nyomot nem hagyó, a megszólalást minden irányból uraló formációk kerülnek előtérbe. Innen (és a korban általánosan elterjedt hasonló magyarázatokból)⁸ eredeztethető az a nézet, amely szerint Karinthy Frigyes számára a nyelv csakis a gondolatok közlésének alárendeltje lehet, így vele kapcsolatban az irodalomtörténet által feltételezett eszközjellegű nyelvhasználat implicit ideája úgy tűnik, erre a csomópontra – azaz a Babits-féle, ám nem csak Babitsnak tulajdonítható interpretációk előnyben részesítésére – vezethető vissza.

A ma pozíciójából visszatekintve kétségtelen, hogy a későbbiekben Babits Mihály kritikai állásfoglalása⁹ lett a szaktudományos diskurzus nem kevés felvetésének iránymutatójává, ösztönzőjévé, hatástörténetileg uralkodóvá, és megjegyzem, irodalomtörténeti szempontból talán a leginkább (és legkönnyebben) „használhatóvá”, mivel szemben például Kosztolányi Dezső kritikai tevékenységével, Babits általánosabb, rendszerezettebb, az adott művek kapcsán

³ Vö. KOSZTOLÁNYI Dezső, Karinthy Frigyes = Uő., *Tükörfolyosó. Magyar írókról*, szerk. RÉZ Pál, Osiris, Budapest, 2004, 539;540;541;545.

⁴ Uő., 545.

⁵ BABITS Mihály, *Magyar irodalomtörténet arcképekben*, szerk. FRÁTER Zoltán, Ferenczy, Budapest, 1996, 220.

⁶ Uő., 223.

⁷ Uő., 232.

⁸ Ezek egymásra hajlása nyilván sokkal bonyolultabb és összetettebb, mint ahogy azt az itt felvázolt áttekintés láttatni képes, azonban a recepció részletes hatástörténeti vizsgálatára jelen munka során nem nyílik lehetőség, annak terjedelme és nagysága egy (vagy több) önálló kötetet követelne, még egy olyan kevésbé vizsgált terület esetében is, mint amilyen Karinthy Frigyes életműve.

⁹ Persze a Karinthy komolyságára vonatkozó felvetést elhagyva.

is az irodalom egészére vonatkozó (deduktív) elméleti nézőpontot érvényesített. Köszönhetően az előbbieknél, Babits Mihály jól gondozott és hamar gyakorlatilag teljes egészében hozzáférhetővé vált életművének, valamint annak a korántsem elhanyagolható ténynek, miszerint a Karinthy néhány kiadatlan írását összegyűjtő posztumusz kötet bevezetőjét is Babits maga írta,¹⁰ egyáltalán nem meglepő az, ha a *Nyugat* örökös főszerkesztője megállapításainak visszhangjára lehet találni egy-egy Karinthy Frigyesről szóló tanulmányban, annál is kevésbé meglepő, mivel nehéz nem úgy tekinteni Babits Karinthy-képére, mint a kor „hangjának” keresztmetszetére.

2. Az ortodox 60-as, a titokzatos 70-es és a mérsékelten változatos 80-as évek

Az első és máig is valójában egyetlen Karinthy-monográfiára, Szalay Károly könyvére¹¹ egészen 1961-ig kellett várni, ám sajnálatos módon – néhány helytálló megállapításától eltekintve – az inkább vált az ideológia gyakorlóterepévé, mint amennyire képesnek mutatkozott a számba vett művek elemzésére. Ehhez hasonló áttekintő munka tudomásom szerint csak egyetlen egy készült, Robotos Imre *Utazás egy koponya körül* című kismonográfiája,¹² amely ugyan már lényegesen több eredményt és értőbb olvasást tudhat magáénak, ellenben azt hiszem, semmiféle újdonsággal nem szolgálhatott már a korabeli recepció számára sem. Megemlíteném még Vajda András eredetileg a hetvenes évekből származó rövid tanulmánya,¹³ mely annak okait igyekszik feltárni, hogy miért is részesült a Karinthy-életmű olyan kevés önmagát valóban komolyan vevő, azaz nem kritika vagy esszé-jellegű értekező tekintet ráirányulásában – ez egyébként a Karinthy-kutatás egy valós problémája –, ennek kapcsán pedig kapaszkodókat keresve a korpuszban, a humor fajtáiból (abszurd, groteszk és az általa valódi humornak nevezett eset) generál egy lényegében elhibázott rendszert. Ezeknek a felsorolt (és fel nem sorolt) értekezéseknek közös jellemzője, hogy még csak meg sem kísérlék kérdéssé tenni Karinthy Frigyes irodalmisághoz és a leírt vagy hangzó nyelvhez való viszonyát, viszont mindenképpen érdekük, hogy egyáltalán megíródtak, legalábbis érdem tud ez lenni a Karinthy Frigyes műveiről szóló diskurzus elképesztő szűkösségét tekintve.

¹⁰ Amely egyfajta koncentrátuma az elhunyt munkásságáról való vélekedéseinek: BABITS Mihály, Karinthy = *Karinthy Frigyes kiadatlan naplója és levelei*, szerk. ASCHER Oszkár, *Nyugat*, Budapest, 1938, 5–14.

¹¹ SZALAY Károly, *Karinthy Frigyes*, Gondolat, Budapest, 1961.

¹² ROBOTOS Imre, *Utazás egy koponya körül*, Dacia, Kolozsvár–Napoca, 1982.

¹³ VAJDA András, *Karinthy világa* = Uő., *Költészet és retorika. Tanulmányok*, Universitas, Budapest, 1998, 365–371.

Ungvári Tamás esete azért különleges, mert szintén a hetvenes évek során az ő sorozatszerkesztői megbízatása alatt láttak neki annak a nagyszabású munkának, amely Karinthy Frigyes összes műveinek összegyűjtésére és teljességre törekvő újradiadására irányult, azonban az esztéta az előzőekben bemutatott (és be nem mutatott) szerzőkhöz hasonlóan olyannyira a fentebb felvázolt Babits-féle Karinthy-kép reflektálatlan hatása alatt állt, hogy nemcsak hogy készpénzként kezelte a Nagy Enciklopédia tervét,¹⁴ de ezen nézetével (és a könyvekhez fűzött jegyzeteivel) messzemenően befolyásolta a Karinthy-recepció későbbi alakulását. Úgy tűnik, Ungvári Tamás nem jutott messzebb annál a sztereotip Karinthy-képnél, mely a két világháború között bontakozott ki: „A filozófus Karinthy felkészültségét, gondolatainak erejét nem szabad túlbecsülni. Értékelnünk kell azonban azt a nemes törekvést, mely a fogalmak és eszmei viszonyok tisztázására irányul.”¹⁵ Ezzel az 1926-os *Ki kérdezett?* című kötet kapcsán elejtett megjegyzéssel egy csapásra és könnyedén zárójelbe (törlésjel alá) helyezte az író önreflexióinak jelentős hányadát, sőt talán egy keveset még vissza is vett a Babits részéről Karinthy szövegeivel szemben támasztott bizalomból.

Azonban kulcsfontosságú felmutatni – és ennek a későbbiekben még nagy jelentősége lesz –, hogy ahogy Németh G. Béla kiemelte, Ungvári Tamás „alighanem tévedett, amikor szóról szóra vette Karinthy ama kijelentését, hogy szándékában állt a francia fölvilágosultakéhoz hasonló Nagy Enciklopédiát írni.”¹⁶ Ugyan Németh G. Béla vélekedése viszonylag elszigeteltnek mondható – és mint látható lesz, nem gyakorolt különösebb hatást a recepciótörténet későbbi alakulására –, mégis rendkívül fontos és megbecsülendő, hiszen a szakirodalmi diskurzusban gyakorlatilag elsőként intéz Karinthy Frigyes (már régen) megcsontosodni látszó monolit képéhez kérdéseket azáltal, hogy kétségbe vonja annak legitimitását. A korábbi vélemények ellenében összetartónak és koherensnek nevezi Karinthy gondolkodását,¹⁷ felméri a szerző filozófiai orientációit (Platón, Descartes, Spinoza, Kant),¹⁸ valamint egy – máig végbe nem ment – kutatási fordulat lehetséges irányát is előrevetíti, amikor a Nagy Enciklopédia „tervezete”, a *Ki kérdezett?* által támasztott kérdéseket az alábbiakban összesíti: „Legyőzhetjük-e a tudat s fő kifejezőereje, a nyelv egyediségét a közlésben, a

¹⁴ Lásd ehhez tanulmányát: UNGVÁRI Tamás, Karinthy frigyes pályája = Uő., *Ikarusz fiai*, Szépirodalmi, Budapest, 1970, 327–348. Vagy az általa szerkesztett *Címszavak a Nagy Enciklopédiához I–II.* utószavának szedatét: „Karinthy a felvilágosodás örökét próbálta újjáéleszteni korának zűrzavarában, s miként hajdanán Diderot és D’Alembert a fogalmak tisztázásával eligazodni.” KARINTHY Frigyes, *Címszavak a Nagy Enciklopédiához II.*, szerk. UNGVÁRI Tamás, Szépirodalmi, Budapest, 1980, 365.

¹⁵ UNGVÁRI, *Ikarusz fiai*, 346.

¹⁶ NÉMETH G. Béla, A Nagy Enciklopédia gondolatvilága. A liberális polgár mély humanitása, *Új Írás*, 1987/10, 8.

¹⁷ Vö. Uo., 13.

¹⁸ Vö. Uo., 10.

megértésben, az emberi kapcsolatokban? S nem rakódott-e rá a nyelvre közhelyekből és jelszavakból, illúziókból és ideológiákból oly sok, hogy fogalmaink már többé nem a mi fogalmaink, gondolataink már többé nem a mi gondolataink?”¹⁹ Ezek a kérdések nagyon is relevánsak, nemcsak az adott mű, de a teljes korpusz kapcsán, amely többek között amiatt lehetséges, mert a *Ki kérdezett?* gyakran félvállról kezelt „gondolatainak ereje” sok szempontból Karinthy poétikai és nyelvelméleti állásfoglalásának gyűjteményeként, összegzéseként olvasható, sőt egy értő olvasatnak valójában nehéz (ha nem lehetetlen) lenne nem akként kezelni, bármit is értsünk egyelőre ezalatt.

Az, hogy a kanonikusként elfogadott tévedést, amely így közjogra emelkedve irányt szabott a Karinthy-kutatás diskurzusának, valamint a tévedést megelőző tévedések, a félreolvasások láncolatát a szakirodalom nem ismerte fel – és az ezáltal létrejövő diskurzus egy permanensen, elemről elemre torzuló sorozatban érvényesülő mintát követve rendeződött Karinthy Frigyes görbe tükrének felületén Karinthy Frigyes vélt képévé –, az vezethetett odáig, hogy néhány unikumnak számító kísérlettől eltekintve egészen a ’80-as évek végéig, a ’90-es évek elejéig nem kérdőjeleződött meg a Karinthy nyelvszemlélete körül a két világháború között kialakult hit bizonyossága, még ha radikális váltást az újragondolás sem hozott, sőt.

3. A nyelvszemlélet kanonizációja

Az 1990-ben közreadott Karinthy-tanulmánykötet, a *Bíráló álruhában* egy 1988-as konferencia anyagát tartalmazza, amely az akkor már tavalyinak számító születési centenárium apropóján jöhetett létre. Mivel a kötet – nyilván nem függetlenül a nyelvi fordulat tudatosodásától – a korábbiakhoz képest sok fontolóra vehető, de mindemellett még mindig sok, az előző tévedések bővületében megszólaló, talán (a szakirodalom további alakulásának tekintetében) még fontosabb megállapítással bír, mindenképpen tanulságos olvasmány. Érdekes itt megemlíteni Kiss Endre izgalmas értekezését, mely Karinthy gyermekkori naplóinak kapcsán az azokban fellelhető nyelvi relativizmus kétnyelvűségből származtatott uralkodó szerepét konstatálja, amelyet egyszersmind ismeretelméleti alappozícióként is interpretál: „A nyelvi jelek nem-magátólértetődősége megingathatja a valóság alapvető szemléletét, kételyeket kelthet a megismerés evidenciáit illetően. [...] Karinthy válasza [...] ezzel fundamentálisan ellentétes: a nyelvi relativizmus ténye, élménye és evidenciája elsősorban nem a valóság

¹⁹ Uo., 9.

megismerhetőségének hitét ingatja meg benne, hanem a szabadság tudatát közvetíti számára.”²⁰ Az értekezés – még ha nem is érték vele maradéktalanul egyet – egészen egyedülálló a Karinthy-kutatás horizontján, a tanulmánykötet hatástörténetileg talán legfontosabb része azonban mégsem ez.

Úgy tűnik, nem lehet túlbecsülni annak jelentőségét, hogy Veres András meggyőző, de mindenképpen erősen egyszerűsítő, a bibliográfiai utalások sokaságát alapul vevő tanulmánya a Karinthyról szóló diskurzusb(n) kikerülhetetlen elemmé) léptette (elő) a pozitivizmus egy személyre szabott, egyénített fogalomkörét és eszmerendszerét. Ugyan Karinthy ontológiai nézeteivel kapcsolatban a megismerés pozitivista modelljéhez hasonló állásfoglalás feltételezése – főként a szerző természettudományos érdeklődése miatt – már korábban is benne foglaltatott a vonatkozó szakirodalomban, mégis Veres András volt az első, aki következetesen végiggondolta egy ilyen (általa bizonyossággként kezelt) lehetőség hozadékait. Szerinte a természettudományok megismerési módjaival kialakított viszony és az abba vetett hit tekintetében kétségtelen, hogy Karinthy „élete végéig kitartott mellette minden, még oly súlyos kétsége ellenére is”,²¹ valamint „egyszerre próbált a felvilágosodás és a romantika örököse lenni”,²² hiszen a „nyelvet eszközként kezelő s az összezavart fogalmak nyelv általi megtisztításában bizakodó Karinthy nyelvszemlélete közel áll a felvilágosodáshoz.”²³ A tanulmány szerzője így nemcsak hogy megerősítette a logika értelmezői horizontban betöltött szerepének hatalmát, de egy lépéssel tovább is ment, hiszen bejelentette a logikai determináció formálta világlátás szinte szükségszerűen jelentkező velejáróját, azaz az eszközjellegű nyelvhasználat paradigmáját.

Beck András egy későbbi kötetében közölt (de eredetileg 1987-es) értekezésének hatástörténeti jelentősége óvatosan fogalmazva is (szintén) felmérhetetlen, hiszen számos remek felvetése, például a Karinthy-diskurzusb(n) érvényesített bibliográfiai értelmezések sokaságának túlzott mivoltára tett utalásai²⁴ ellenére – amellet, hogy maga is az életrajziság értelmezői spiráljába keveredik – Karinthy életművének talán a recepciótörténet során legerőteljesebb, leginkább autoriter módon véghezvitt korlátozását vezette be azzal, hogy

²⁰ KISS Endre, Nyelvi relativizmus és osztrák-magyar mélykultúra. (Karinthy Frigyes gyermekkori *Naplójának* tanulságai) = *Bíráló álruhában. Tanulmányok Karinthy Frigyesről*, szerk. ANGYALOSI Gergely, Maecenas, Budapest, 1990, 84.

²¹ VERES András, „Rajongó tudomány, az a baj...”. (A tudomány fogalmának és szerepének változatai Karinthy prózájában) = *Bíráló álruhában. Tanulmányok Karinthy Frigyesről*, szerk. ANGYALOSI Gergely, Maecenas, Budapest, 1990, 90.

²² *Uo.*, 98.

²³ *Uo.*, 104.

²⁴ Vö. BECK András, A gondolkodás börtönében. Kísérlet Karinthy Frigyes művészetének értelmezésére = *Uő., Nincs megoldás, mert nincs probléma*, JAK, Budapest, 1992, 9–10.

kijelentette: Karinthy Frigyes „szinte mindenestől irodalmon kívüli jelenség volt.”²⁵ Ez a kijelentés a későbbiekben olyan feltevéseknek szolgáltatott keretet, amelyek gyakran Karinthy irodalomellenességét hangsúlyozták mint paradigmaticus jelenséget. De nemcsak ilyen értelemben, hanem esztétikai minőségükben is elmarasztalja a Karinthy-műveket: „Írásainak görcsössége olykor zavarbaejtő, szinte szétesnek az erőfeszítéstől.”²⁶ A tanulmány nem különösebben alátámasztott, meglehetősen vulgárisan pszichologizáló kijelentéseiben odáig megy, hogy egy pontján „Karinthy dilettanizmusának”²⁷ tárgyalásába fog. Látni kell viszont, hogy jelentőségét tekintve mindezen túlmutat az, hogy Beck András a szinte már menetrendszerű, ám általa szó szerint kimondva nem tudatosított eszközjellegű nyelvhasználatot Karinthy esetében immár nem egy historista fogalom eszmerendszeréhez kapcsolva feltételezi, hanem a platóni ideatan egyfajta mutáción átesett megnyilvánulásának, amelynek motivációja a kifejezés valódi tartalmának keresésében nyilvánul meg.²⁸ Bár végül megkegyelmezett Karinthynek az alany írásaiban fellelhető „feszés motivikus” hálóra²⁹ hivatkozva, az az elszánt és makacs hit, amellyel Beck András tíz oldalban kívánta összegezni egy életmű (általa támasztott) problémáit – hogy emellett még az értelmezhetőség biztos ismérveinek kinyilatkoztatására is marad elég energiája –, vezethetett el ahhoz, hogy sommás igazsággként a következő, megtévesztő és messzemenően sok bonyodalmat okozó megfogalmazással éljen: „Művészetének [...] előszószerűsége csupán annak következménye, hogy az életet is az igazi létezés előszobájának tekintette.”³⁰ Végezetül hozzá kell tenni még azt is, hogy a tanulmány szerzője – egyáltalán nem meglepő módon – „szóról szóra vette” a már emlegetett „tervezetet”.³¹

A szakirodalom következő nagy csomópontja, vagyis Bónus Tibor Karinthy-tanulmánya felé vezető szálak felfejtése során előtérbe kerülhet Török Dalma rövid írása, aki ugyan reflektáltan egy az előzőektől eltérő Karinthy-kép igényével lép fel,³² viszont lefektetett gondolatai nem tükröznek szövegének címéhez illő világosságot és explicitséget, fejtegetése zavaros és kissé erőltetett. Szembetűnő, hogy ekkorra, 1997-re az eltelt évtized során (magyar nyelvterületen) már majdnem teljesen kikoptak, valószínűleg Beck András állásfoglalásától nem függetlenül hihetetlen mértékben megritkultak a Karinthy Frigyes munkásságát témájukul

²⁵ Uo., 10.

²⁶ Uo., 13.

²⁷ Uo., 14.

²⁸ Vö. Uo., 15; 17.

²⁹ Uo., 16.

³⁰ Uo., 19.

³¹ „Úgy is mondhatnánk, hogy a megfogalmazhatatlanság kényszere íratja Karinthyval előszavait, melyekről annyi minden bizonynyal elmondható, hogy igazi könyvhöz készültek.” Uo., 19.

³² Lásd: TÖRÖK Dalma, Egy új Karinthy-kép felé, *Hungarológia*, 1997/11, 58–62.

megtevő szaktudományos publikációk. Az 1987-es évforduló által kiváltott hatástól lassanként mentesülő diskurzus olyan más műveknek és életműveknek engedett teret, amelyek a hozzájuk való közeledés során lényegesen kevesebb ellenállást fejtettek ki. A még Vajda András által felvetett kérdés jogosultsága ismét aktuálissá vált, azonban az a látens ellenállás, amely a Karinthy-szövegek sajátossága maradt mindvégig, a szövegek „hallgatása” nem csökkent. Hajlamos vagyok azt gondolni, hogy ennek okait a kérdés horizontjának nem elég körültekintően kiválasztott pontjai szolgáltatják. „Egy kérdés addig értelmes, amíg megválaszolható – ez az egyik rejtett jelentése a késői Wittgenstein-szövegek kérdés-felelet struktúrájának, annak, hogy a válasz megléte vagy hiánya mindig külön hangsúllyal szerepelnek.”³³ Persze ebből következik az is, hogy a Beck András-féle koncepció³⁴ nemigen tartható fenn, különösen azt szem előtt tartva nem, hogy a szerző inkább nyilvánítja ki a szakirodalom visszavonulását a Karinthy-életműtől, „okolva” ezért a korpuszt magát, mint hogy a hátrálás okait próbálná megfejtetni, vagy esetleg az irodalomtörténet-írás felvett pozícióit vonná felelősségre. Nem hiszem, hogy Karinthy Frigyes műveinek máig folyamatos, nyilván a keresletnek, a támasztott olvasói igénynek megfelelni akaró újrakiadásait és a szerző ma is tapasztalható népszerűségét, ismertségét, olvasottságát³⁵ el lehetne utasítani egy kézmozdulattal csak azért, mert az életmű ellenállása nagyobbak mutatkozik a már kialakultnak számító, hagyományos kérdezőhorizont tekintetében annál, mint amekkora flexibilitást a kutatók a Karinthy-szövegekkel szemben általában tanúsítanak.

Bónus Tibor részletes és jól felépített vizsgálata egy a „paródiákból implicit módon kirajzolódó irodalom- és nyelvszemlélet”³⁶ visszakeresésére helyezi a hangsúlyt. Szerinte Karinthy Frigyes szövegeiből, poétikájából főképp „egy formális logika vagy a tiszta ész törvényeinek alárendelt nyelv képzete és igénye, másfelől a nyelv kratüloszi aspektusának abszolúttá tétele, valamint a logika felfüggesztéseinek a vicc, a humor hamis ok-okozatiságának, nyelvi ambivalenciáinak szövegalkotó elvvé emelése”³⁷ olvasható ki. Az értekező arra a megállapításra jut, hogy Karinthy nyelvszemléletének legfőbb vonása az ellentmondásosság,³⁸ mely következetesen vonul végig a teljes életművön, mivel az

³³ NEUMER Katalin, Utószó = Ludwig WITTGENSTEIN, *A bizonyosságról*, ford. NEUMER Katalin, Európa, Budapest, 1989, 247.

³⁴ A „Karinthy-mű süllyed, s a maga erejéből nem is tartható fenn a színen – irodalmi tudatunk élő hagyományaként.” BECK András, *I. m.*, 9.

³⁵ Ez huszonhét évvel ezelőtt (és azelőtt) is így volt, ennek megfelelően Kabdebó Lóránt megjegyzése ma is releváns: „Divatos volt életében, az maradt mindmostanáig halála óta, életműve sok kötetben sokszor megjelenik, hozzáférhető.” KABDEBÓ Lóránt, Századsírató. Az Üzenet a palackban verseiről, *Új Írás*, 1987/15.

³⁶ BÓNUS Tibor, Paródia, technika és az irodalom médiuma, in: *A magyar irodalom története. 1800-tól 1919-ig*, szerk. SZEGEDY-MASZÁK Mihály–VERES András, Gondolat, Budapest, 2007, 840.

³⁷ *Uo.*, 840.

³⁸ *Vö. Uo.*, 845.

voltaképpen az ellentmondás feloldására tett kísérletek sikertelenségét példázza. Ahogy olvasható, ez az ellentmondás abban áll, hogy a nyelv Karinthy számára „szubjektív mozzanatánál fogva akadálya a tiszta érzékelésnek”, és mint „uralhatóként tételezett médium szemben áll a tiszta megismerés, az objektív érzékelés mediális technikáival”, noha éppen a nyelv tartogathatta, kínálhatta fel a tiszta „szubjektív reprezentáció” lehetőségét.³⁹ Azt is hozzá kell tenni, hogy mindamellett, hogy a szerző véleményem szerint minden korábbinál teljesebben és lényegre törőbben foglalta keretbe, mondhatni betetézte a szakirodalom folytonossága által implicit módon megjelenített, Karinthynek tulajdonított nyelvszemléletet – amelynek okán érdemei elvitathatatlanok –, Bónus Tibor ugyanúgy, ahogy (az eddigi áttekintésből remélem kitűnt) majdnem minden Karinthy műveihez közelítő kutató, egy a „karteziánus szellemben fogant”⁴⁰ Nagy Enciklopédia „tervezetét” fundamentális alappá tevő szemléletet érvényesített. Az általa feltételezett ellentmondás analógiája így leginkább az ezen „tervezet” által sugallt logikai világkép és az irracionális filozófia (vagy ahogy Veres Andrásnál látható volt: a felvilágosodás és a romantika) szembeállítására redukálható, amely felfed valami igencsak lényegeset a Karinthy-kutatás természetéből. Az, hogy ezt az oppozíciós sémát az adott értekezések milyen fogalmakkal töltik fel, változó, azonban látható, hogy szinte a teljes recepciótörténeti alakulást ennek a sémának a jól felismerhető mintázata befolyásolta. A Karinthy szövegeire való tekintésnek a szerző kortársaitól származó, logikát hangsúlyozó aspektusa olyan mélyen ivódott bele a diskurzusba, hogy megbolygatása már-már szentségtörésnek minősülhet, talán ezért is nem vert különösebb visszhangot Németh G. Béla tanulmánya.

A recepciótörténeti vázlat végezetéül még a Gintli Tibor főszerkesztői munkáját dicsérő *Magyar irodalom* Karinthy Frigyesre vonatkozó részére térnék ki. Eltekintve attól, hogy ez a főiskolai és egyetemi hallgatók számára rendkívül hasznos, hiánypótló kötet lényegében érintetlenül hagyja Karinthy líráját, elmondható, hogy hasonló megállapításokat tesz, mint amilyenekkel Bónus Tibor tanulmányában (és az áttekintés második felében) találkozhatunk, azaz az életművet alapvetően a Karinthynek tulajdonított nyelvszemlélettel magyarázza,⁴¹ azonban ezt szinte kizárólagosan Beck András gondolataira alapozva teszi, miután érthető az, hogy benne a korpusz feltételezett „avulása”⁴² és annak feltételezett okai kerülnek előtérbe. A Karinthy Frigyesnek tulajdonított nyelvszemlélet, azt hiszem, mára minden esetleges túlzás

³⁹ *Uo.*, 844.

⁴⁰ *Uo.*, 844.

⁴¹ Vö. *Magyar irodalom*, főszerk. GINTLI Tibor, Akadémiai, 2011, 699.

⁴² *Uo.*, 700.

veszélye nélkül kanonizálttá vált, vagy általánosan elfogadottnak nyilvánítható. Főbb aspektusai, azaz a nyelv eszközjellegű használata, a sajátos pozitivista szemléletből fakadó ismeretelméleti funkció és az abszolút referencialitás feltételezése mind azt a már több mint nyolcvan éve formálódó vélekedést szilárdítják tovább, amely – ahogy az Beck András értekezéséből kitűnt, és mára a vonatkozó publikációk szinte maradéktalan eltűnésével bizonyossággá vált – gyakorlatilag a szaktudományos diskurzuson kívülre helyezi Karinthy Frigyes munkásságát mint a ma számára némán hallgató és irodalomellenes korpuszt, vagy legalábbis mint olyasmit, ami nem mondhat olyat, amiről még ne lenne tudomásunk.

Akármilyen részletes is legyen ez az általában biztosként kezelt állításrendszer, akármilyen magabiztossággal, tévedhetetlenségének tudatában igyekszik meggyőzni a Karinthy-korpuszhoz közelítő kutatót a munka elvégzettségéről, könnyen lehet, hogy éppen az életművel kapcsolatos leginkább tételszerűen elfogadott állítások bizonyulnak illúzióknak, amely illúziókat maguk a művek leplezhetik le, lehetetleníthetik el. A bemutatott recepciótörténeti összevetés után felmérhető, hogy ha a Nagy Enciklopédia „tervezetével”, azaz szűkebben értelmezve a *Ki kérdezett?* kötetel szemben támasztott megállapítások tévesnek bizonyulnak, minden olyan feltevés – vagyis gyakorlatilag közel a teljes Karinthy-szakirodalom –, amely ezekre építve helyezte el magát, talaját vesztett pozícióba kerülhet. Ebből következik, hogy egy értekező számára, amennyiben Karinthy Frigyes műveihez a szakirodalomba vetett hittel szemben gyanút fenntartva érkezik, a tévedéseket akként látva, amik, vagy éppen a szakirodalom olvasása során „keveredik gyanúba”, és ismeri el a tévedések meglétét, ugyan nem feltétlen közvetlenül, de végeredményét tekintve a Karinthy műveivel való foglalkozás egy rekultivációra törő gondolatmező kialakulását teszi lehetővé, sőt szükségessé. Azt hiszem, ezért a problémának, amelyet úgy tűnik, nem is elsősorban a Karinthy-korpusz, de a ráarakódott téves megállapítások jelentenek, a fentebbi, teljességre nem törő áttekintés után elsősorban az ominózus „tervezet” részletesebb vizsgálatával történő megoldása kell, hogy cél legyen. Más szavakkal: Karinthy Frigyes nyelvszemléletének felülvizsgálata az első lépés lehet annak érdekében, hogy műveinek *értőbb* olvasása lehetővé váljon, és ez az irodalomtörténet-írás által hanyagolt szerző elfoglalhassa valódi helyét az irodalmi modernség történetében.

III. Esély a megszólalásra

Az olyan szöveget, amelyik nem mutat
ellenállást, kár elolvasni, hiszen már ismerjük.
(Szegedy-Maszák Mihály)

1. *Ki kérdezett?*

A szakirodalom hagyományos állásfoglalása a Nagy Enciklopédiának a „tervezetével” kapcsolatban többé-kevésbé (de inkább többé) jól összegezhető ezekben a sorokban: „A pontos megnevezés, a nyelv »hibátlan« jelölői funkciójának helyreállítását célozza a *Nagy Enciklopédia* terve, amely a szavak újradefiniálását kíséri meg. Bár a szócikkek, melyeknek nagy része a *Ki kérdezett?*... (1926) és a *Minden másképpen van* (1929) című kötetben jelent meg, részben ironikusan reflektálnak a vállalkozás egészére, az irónia nem a »tökéletes nyelv« igényére, csupán a megvalósítás lehetetlen voltára vonatkozik.”⁴³ Ha ez valóban így lenne, úgy Karinthy Frigyes esetében helytálló lehetne a formális matematikai nyelvhez, egy episztemológiailag mozdíthatatlannak tűnő nyelvhez közelítő igénnyel életre hívott megszólalás vágyának feltételezése, és így az ennek bevonásával feltételezett nyelvszemlélet paradoxitása tényleges problémaként jelenhetne meg. Le kell szögezni viszont, hogy a *Minden másképpen van* ugyan a *Ki kérdezett?*-hez hasonlóan szintén publicisztikai írásokat gyűjt egybe, azonban az egy kétéves periódus alatt megjelent vasárnapi szövegeket,⁴⁴ inkább megélhetési sietség nyomait magukon viselő írásokat tartalmaz, melyek korántsem alkotnak olyan koherens gondolati hálót, mint amilyenrel az utóbbi kötetben találkozhat az olvasó. A két kötet (és még néhány) a Nagy Enciklopédia szerkesztői ideájának alárendelődve Ungvári Tamás belátása miatt kerülhetett egy szintre, mely úgy tűnik, túlzottan is eltereli a figyelmet a koherensebb, kiérleltebb és gondolatilag magasabb színvonalat képviselő *Ki kérdezett?*-ről.

A „szétrombolt és romokban heverő alapfogalmak bábeli poklában”⁴⁵ gázoló *Ki kérdezett?* ugyan alcímében megjelöli a *Címszavak a Nagy Enciklopédiához* témakört, amely sugallhatja a fogalmi tisztázásra törekvő gondolatvilág tetten érhetőségének illúzióját, azonban aki figyelmesen olvassa a benne található írásokat, az mégsem hiszem, hogy a „francia

⁴³ Uo., 699.

⁴⁴ Vö. KARINTHY, *Címszavak a Nagy Enciklopédiához II.*, 367.

⁴⁵ KARINTHY Frigyes, *Címszavak a Nagy Enciklopédiához I.*, szerk. UNGVÁRI Tamás, Szépirodalmi, Budapest, 1980, 9.

felvilágosultakéhoz” hasonló „tervezetet” mint szakirodalmi elképzelést továbbra is egy ideológia alá rendelődő retorika melletti tanúságtételként vetülő árnyék megpillantása nélkül fogadhatná el. Az *Encyclopédie, ou dictionnaire raisonné des sciences, des arts et des métiers*-vel (1751–1780) való analógiás azonosság kijelentése meglehetősen átgondolatlanak hat. Karinthy Frigyes elismeréssel viseltetett ugyan a nagyszabású munka iránt, saját művét azonban mégsem ennek mintájára alakította, még ha annak alcíme valóban megtévesztő is lehet. A *Ki kérdezett?*-ben a fogalmak (vagy: szószerkezetek, kifejezések) számba vételének érvényesített módszere inkább Bergson intuitív megismerésfilozófiájával hozható összefüggésbe⁴⁶ – ha már mindenképp kapaszkodó után szeretnénk nyúlni a filozófiai tradícióban –, amelynek külön érdekessége, hogy részben éppen a pozitivizmus kritikájaként jelentkezett. Karinthy Frigyes azzal „játszik, hogy széttöri a játékokat, s megnézi, mi van bennük.”⁴⁷ Vagy ahogy ő maga fogalmaz a *Szemet hunyni* című írás nyitómondataként: „Most ezt a szót is felbontom, megnézem közelebből.”⁴⁸ A kötet általános eljárása nem az aktuális *fogalom* szisztematikus, teljes, minden rétegét felölelő és körüljáró kifejtésére irányul, hanem a fogalmak sokszor asszociatív és mindig erősen szubjektív szétbontására és összeállítására, újraalkotására, a helyenként túlságosan kötötté vált jelhasználat okozta frusztráció és érthetetlenség, a tévesztések, elcsúszások láncolatának lebontására, a szilárdabb alap felé törekvésre, amelynek irányát nem az „Igazság”, de a nyelv igazsága, a nyelv grammatikai és főként retorikai szerkezete, valamint performatív lehetőségei határozzák meg. A csoda fogalmához való közelítés során például „az eleven szubjektum (én) egyszerű, a kérdés felvetésének pillanatában minden szemléleti formától mesterségesen felszabadított képzettársításának dialektikáját”⁴⁹ hívja segítségül Karinthy, amely eljárással voltaképpen a fogalom szintagmatikus szétszórását hajtja végre, azaz nem a szubjektumhoz rendelt nyelvi eszközként való megkötés, hanem a fogalom nyelvi természetére és a nyelvben fennálló viszonyaira való ráhagyatkozás lép elő munkamódszerré.

A nyelvben rejlő tévesztés gondolatának eredete a metafizikai igazságba vetett hit megkérdőjelezésére tehető, amelyet köztudomásúan Nietzsche hajtott végre átütő erővel.⁵⁰ Karinthy előtt a *Ki kérdezett?*-ben nem a dolgoknak az „igazsággal” való összefüggése,

⁴⁶ Egy ilyen összevetés úgy gondolom, számos új perspektívát nyithat a Karinthy-kutatás horizontján, sajnos azonban jelen munka keretében erre már a tanulmány tematikai irányultsága miatt sem kínálkozik tér, nem is beszélve a fennálló terjedelmi korlátokról.

⁴⁷ KOSZTOLÁNYI, I. m., 539.

⁴⁸ KARINTHY, *Cím��avak a Nagy Enciklopédiához I.*, 190.

⁴⁹ *Uo.*, 34

⁵⁰ Lásd ehhez Nietzsche híres igazság-definícióját: Friedrich NIETZSCHE, A nem morálisan fölfogott igazságról és hazugságról, ford. TATÁR Sándor, *Athenaeum*, 1992, III/1, 7.

ellenben sokszor a pragmatikai intuíció és a mögötte általánosan feltételezett közhasználatú tévesztés válik fontossá, a *Ki kérdezett?* szemléleti modelljének ez egy fő sajátossága, ahogy az a munkáról szóló szövegben is megmutatkozik:

A fizikus általában a mozgás eredményét jelöli ezzel a szóval, mikor az erő változást idéz elő az anyagon – a fiziológus, biológus, szűkebben, élő szervezetek erőkifejtését, függetlenül az eredménytől. Minket nem ez érdekel. Mi az, amire az emberek, társadalomban élve, egymást szolgálva gondolnak, mikor azt mondják: ma sokat dolgoztam!⁵¹

Az erre adott szellemes (és megfontolandó) választ mint definíciót nem hiszem, hogy akármilyen tudományosmennyi kiteljesítéseként lehetne értelmezni: „Munka az, ami helyett mást szeretnénk csinálni, munka az, amihez nincs kedvünk, munka az, amihez nem értünk, munka az, amire nem vagyok való, munka az, amivel nem szívesen foglalkozom.”⁵² A szubjektivitás és pragmatikai implikáció ilyen szintű érvényesülése az igazság jegyében, legyen az nyelvben lakozó, erkölcsi vagy valamilyen „konkrét” entitás, mindenképpen egy merőben antropológiai horizont kirajzolódásához vezet. Karinty (kantianus pozícióból) az ilyen és ehhez hasonló állításaival éppen a szilárd, pozitivista és mindig metafizikai alappozícióból megnyilvánuló megismerésmennyit dobja el, helyezi hatályaon kívül, hogy a helyébe az ember általa vallott ontológiai és kognitív karakterisztikáját állítsa: „nem azt akarom vizsgálni, mi a józan ész, csak azt, hogy általánosan *mit értenek alatta* mostanában, mikor emlegetik.”⁵³ Karinty Frigyes nem a valóságot, hanem a nyelv valóságát tárja fel és szedi elemeire mint a valóság és az azzal viszonyban álló én egyetlen valódi közegét.⁵⁴ A vele szemben gyakran és – mint fentebb remélem láthatóvá vált – kötelezően, elhagyhatatlanul előkerülő, az értelmezéseknek egydimenziós irányt szabó *igazság*,⁵⁵ valamint az arra való törekvés szinte vádszerű emlegetése az irodalomtörténet-írás részéről rendkívül furcsának hat, és az esetek döntő többségében azt hiszem, ellentmondásosnak is, amely nem lehet független az igazság fogalmának metafizikai jellegétől és nem megfelelően átgondolt viszonyaitól, noha Jacques

⁵¹ KARINTY, *Címszavak a Nagy Enciklopédiához I.*, 54.

⁵² *Uo.*, 59.

⁵³ *Uo.*, 184.

⁵⁴ Ehhez: „Kinyílik a szemem, kóválygó eszméletem színén még képek bukdácsolnak, *szövegtelen* képek, amiknek nincs közük *velem*, nem szólnak *rólam*, múlt életemről, közelgő halálomról...” *Uo.*, 156.

⁵⁵ Annak az életművön belül korántsem olyan egyértelmű a helyzete, sőt újra és újra eleve érvényesülni képtelen karaktere mutatkozik meg: „De kérem, az Istenért, én nem »érdekeset« – én *igazat* akartam mondani. Igazat?!... Mi az?!...” KARINTY, *Címszavak a Nagy Enciklopédiához I.*, 22.

Derrida és mások a határok és használhatóság kijelölésének érdekében végzett erőfeszítéseit nem lehet eléggé magasztalni.⁵⁶

2. Szétbontott ok-ok és performativitás

Az ok-okozatiság kauzális világképének segítségével magyarázott életmű az interpretációk tanulságai szerint mindig akkor került konfliktusba önmagával, amikor Karinthy szövegeiben a logika (primer) törvényeit felrúgta a (szekunder) fantasztikum, a lehetetlen, a csoda. Ez a vélt konfliktus már fentebb is fel-felvillantott motivátlansága miatt azonban nehezen tartható. Amennyiben lemondunk a Karinthy-művekkel szemben általában érvényesített logikai világkép diktálta, az ellentmondást piedesztálra helyező horizontról, amely az ok-okozatiságból és annak széttöredezéséből támasztható oppozícióra vezethető vissza, az „ellentmondás” inkább bizonyul harmóniának. A fantasztikum nem felbontja a logikai viszonyokat, azok eleve a fantasztikumnak alárendelve jelennek meg, a logika felfüggesztése a fantasztikum érvényesülésének előfeltétele, de ennek hierarchiális viszonyai fordítottak (vagy nem is léteznek). „Kicsit nehéz megszokni, mégis bele kell törődni, hogy nem a logika hozta létre a világot, hanem a világ hozta létre a logikát, hogy a világ megvan logika nélkül is, de a logika nincs meg világ nélkül.”⁵⁷ Tudatában annak, hogy elemei mindig kijátszhatók és alááshatók egymás által, nem céloz egy új oppozíciós struktúrát teremteni, meg kell azonban jegyezni, hogy a logika–fantasztikum-viszonnyal ellentétben, ha a Karinthy-szövegekben a performativitást, a nyelvi teremtőerőt fogadjuk el uralkodóként, az nem hierarchiális, hanem egy benne-foglaltsági struktúrát eredményez, amelynek szükségszerű aspektusa és részhalmaza mind a logika, mind az azt esetlegesen szétbontó fantasztikum. A performativitás fokozottsága okán szóhoz jutó fantasztikum ugyan lehet, hogy sokszor a referenciális világ törvényeinek ellenében érvényesül, de ezért cserébe képes létrehozni saját referencialitását,⁵⁸ irodalmiságát. A lehetetlen, a csoda és a fantasztikum létesülésének feltétele, azaz a performatív működés

⁵⁶ Más szempontokat érvényesítő, de hasonlóképpen (idevágó) jelentős belátást fogalmaz meg Barthes: „Ha a denotációt az igazságban, az objektivitásban, a törvényben alapozzuk meg, akkor ezt csak azért tesszük, mert még nem sikerült kiszakadnunk a nyelvészet bűvköréből, mely mindmáig a mondatra, valamint annak lexikai és szintaktikai összetevőire redukálta a nyelvet.” Roland BARTHES, *S/Z*, ford. MAHLER Zoltán, Osiris, Budapest, 1997, 18.

⁵⁷ KARINTHY, *Címszavak a Nagy Enciklopédiához I.*, 95.

⁵⁸ Lásd ehhez: „Az irodalom nem azért fikció, mert valamiképpen megtagadja a »valóság« elismerését, hanem mer nem *a priori* bizonyos, hogy a nyelv a jelenségvilág szabályainak vagy azokhoz *hasonló*aknak megfelelően működik. Tehát nem *a priori* bizonyos az, hogy a saját nyelvén kívül bármire nézve is megbízhat információforrás lenne.” Paul de MAN, *Ellenszegülés az elméletnek*, ford. HUBA Miklós = Szöveg és interpretáció, szerk. BACSÓ Béla, Cserépfalvy, Budapest, 1991, 104.

fokozottsága az életmű meghatározó szerepét tölti be, talán mint legfőbb – ám nem csak egyedülként érvényesülő – szövegszervező erő.

A nyelvi teremtőerőbe vetett hit egyik legmarkánsabb és legexplicitebb kifejeződése Karinthynek a *Nemzeti Dalhoz* írt megjegyzéseiben érhető tetten. A *Ki kérdezett?*-ben boncolgatott Macbeth-jóslat performativitása miatt képes arra, hogy azáltal jelentsen be valamit, hogy a bejelentés már maga is felelhessen az általa létrehozott új helyzetért. Emiatt természetesen például kétségtelen, hogy Nietzsche *Így szólt Zarathustrája* ezzel él,⁵⁹ ahogy a *Vidám tudomány* aforizmájában szereplő örült kiáltozása⁶⁰ is Macbeth-jóslat, hiszen amikor az említett művek bejelentik, hogy Isten halott, akkor nemcsak konstatív kijelentést tesznek, de könnyen lehet, hogy maguk idézik elő a kijelentésben foglalt szemantikumat a kijelentés aktusa által. A nyelvi performativitás felismerése, az abba vetett hit az, mely Karinthy számára lehetővé teszi az irodalmiság létrejöttét, sőt minden jel arra mutat, hogy nála ez annak legfőbb kritériumai közé sorolható.

Petőfi leül, március tizenötödikén, hogy megszövegezze a magyarság felszabadításának proklamációját, egy újkori Macbeth-jóslatot, mely hivatva van *bejelenteni* és *előidézni* a szabadságharcot, millió ember önkéntes vérehullását, új alkotmányt, új történelmet – és közben azon töri a fejét, hogy „esküszünk” úgy végződjék, hogy „leszünk” és „ember” az olyanféleképpen hangozzék, mint „nem mer” és „domborulnak”, az „leborulnak”!⁶¹

Petőfi szövege Karinthy olvasatában maga idézte elő a forradalmi eseményeket, méghozzá azáltal, hogy bejelentette a forradalmat, hogy „nevet adott a gyerekeknek”, a nyelv és az ő nézetei szerint az azt leginkább megszólaltató létmód, a vers performativitása okán. Ez nem azt jelenti, hogy az expresszionizmus korai képviselőihez hasonlóan feltétlenül vallotta volna az irodalom eseményjellegét, a „mozgósítás” eszméinek szükségességét – habár azokkal mindig is szimpatizált –, Karinthy számára az irodalomban a performativitás, a cselekvés, a mozgás mind nyelvi formációkként voltak adottak, olyan funkciókként vagy természeti jegyekként, amelyek

⁵⁹ „Ám amikor Zarathustra magára maradt, így szólt a szívéhez: »Még ilyet! Ez a szent életű aggastyán itt a vadonban még nem is hallott róla, hogy *Isten halott!*«” Friedrich NIETZSCHE, *Így szólt Zarathustra*, szerk. HÉVIZI Ottó, ford. KURDI Imre, Osiris, Budapest, 2000, 17.

⁶⁰ „Hová lett Isten? – kiáltott föl. – Majd én megmondom nektek! Megöltük őt – ti és én! Gyilkosai vagyunk mindannyian!” Friedrich NIETZSCHE, *A vidám tudomány*, szerk. PATAKY Péterné, ford. ROMHÁNYI TÖRÖK Gábor, Holnap, Budapest, 1997, 151.

⁶¹ KARINTHY, *Címszavak a Nagy Enciklopédiához I.*, 87.

a nyelvi működésmód sajátjaiként szemlélhetők elsősorban; olyan jegyekként, melyeket egy irodalmi mű felfokozottan képes érvényesíteni. Ennek megfelelően a nyelvi létnek kiszolgáltatott tudat felelőssége szinte beláthatatlan, nyilván nem független ettől a Karinthy verseiben némelykor olvasható magasra törő pátosz. A tudat mint a képzelőerő helye, az „intellektualitás” azért lehet olyannyira kitüntetett az életműben, mert a lét megtapasztalásának kiemelt pozícióját foglalja el, ráadásul ahogy látható volt, a tapasztalat létrehozásában is közreműködhet, sőt működik is minden egyes nyelvi aktus során.

A képzelet törvényeinek van akkora szerepük az életet mozgó változásokban, mint amekkorát úgynevezett *valóságos* okoknak, gazdasági és erkölcsi és társadalmi törvényszerűségeknek tulajdonítunk.⁶²

Ez azért lehetséges, mert a képzelet mint a közléselem feltétele, felruházzódik kifejeződésének arculatával, amelynek következtében elmondható, hogy Karinthy-nál a képzelet performativitása egyfajta utólagossággént a nyelv performativitásán áll. A nyelv és a tudat különállósága, elválasztottsága – lényegében visszakereshetetlen formában – ugyan továbbra is jelen van, azonban a nyelv vetülete minden alkalommal visszaíródik a kifejezésbe, a nyelv szabályaitól és törvényeitől az ezen a nézet szerint nem tud szabadulni. A képzelet törvényei, amelyek a nyelv törvényeinek analógiái mentén alakulnak, ezáltal részesülnek a nyelvi performativitás kiváltságában, melynek természete így „áttétesen” képes a világ arculatát módosító erőként fellépni. A korábban feltételezetttnél tehát sokkal szorosabb, egybeesőbb viszony áll fenn nyelvszemléletében a nyelv és a gondolkodás, a nyelvi működés és a megszólalás relációi között, amelyek egymásba csúszását nehezen lehetne felszámolni, de maradéktalanul talán sehogyan sem.⁶³ A nyelvi performativitás azon a talán túlságosan is nyilvánvaló aspektusán túl, hogy az irodalmi – jobb szó híján – fikcionalitás (de inkább: *irodalmiság*) képes a szöveg önnön működési közegének kijelölésére, Karinthy szerint a tudat ilyesfajta, a nyelvihez kísértetiesen hasonlító, nyelvileg érvényesülő mozgása szintén világalakító tényezőként nyilvánulhat meg. Legyen az a kint és bent hagyományos kategóriáiban vagy az ezeket megszüntetve őrző tudat hídjában, a változékonyság potenciálja

⁶² Uo., 148.

⁶³ Paul de Man egy ezzel nagy mértékben rokon illuzórikusság érvényesítésében határozta meg a prosopopeia általa használt alakzatát: „A prosopopeia lehetlenné teszi a referencia és a jelentés közötti megkülönböztetést, amin pedig minden szemiotikai rendszer [...] alapszik.” Paul de MAN, Hypogramma és inskripció = Uő., *Olvasás és történelem. Válogatott írások*, ford. NEMES Péter, Osiris, Budapest, 2002, 430.

és előfeltétele, tehát a szó kimondhatóságának, leírhatóságának vetülete, valamint annak beláthatatlan következményei itt minden törvényt felülíró alanyként határozhatók meg, amely a nyelv működésének jegyeiben részesülő képzelet karakterisztikájának lényegi jegyei okán az események folyásának esetlegességében is egy csapásra új irányt szabhat.

Feltűnő, hogy Karinthy a performativitást látszólag nem rendeli befogadói attitűdhez, ami miatt akár azt is lehetne gondolni, hogy a „megfelelő” szó, a „megfelelően” megkomponált szöveg performatív sikerességét (és ezáltal maradéktalan érvényesülő hatását), azaz a logosz közvetíthetőségét minden további feltétel nélkül garantálja a megszólalás erejébe vetett hit, azonban amint az látható lesz, az irodalmi szöveg, a közlés önmagával való egybeesésének vágya és az egybeesés mindenkori sikertelenségének, lehetetlenségének gondolata az, amely minden egyéb perspektívát felülírva a végtetekig határozta meg Karinthy Frigyes nyelvszemléletét.

3. *A közlés olvashatatlansága*

Mára már közhely, de ahogy Szerb Antal szerint Karinthy „verseiben minden a gondolati mag köré kristályosodik”,⁶⁴ úgy szerzőnk „intellektuális karakterű költészete”⁶⁵ nemigen képezte még átfogóbb (értő) vizsgálat tárgyát, talán éppen az intellektualitás és a denotáció dimenzióinak feltételezett, hierarchiális viszonyok között elképzelt uralkodó jellege miatt. Ez annak az előfeltevésnek mutatja hatásait, hogy a denotatívhoz „közelítő”, ám nyilvánvalóan azzal soha egybe nem eső versnyelv explicit gondolatisága okán olyannyira „közvetlen” jelentéshez, tartalomhoz képes juttatni olvasóját, hogy az már nem is szorul további magyarázatra. Bár úgy gondolom, a valóban érvényesülő erőteljes intellektualitás természetesen többféle olvasati lehetőség felé teszi nyitottá az így (mindig) rendkívül differenciálttá váló verseket, bennük, miként *mindig*, a *minden* irodalmi mű sajátjaként kiemelendő tropológiai karakter keveredik a denotatív, szó szerinti jelentés árnyalataival, együttesen, valójában egymástól elválaszthatatlanul, feszültségükben létrehozva az aktuális vers szemantikai karakterét. Egy nem ornamentikus – tehát nem a külső és belső elhatárolásából, a forma és tartalom megkülönböztetéséből kiinduló,⁶⁶ nem arisztotelianus –

⁶⁴ SZERB Antal, *Magyar irodalomtörténet*, Magvető, Budapest, 1986, 529.

⁶⁵ BÓNUS, *I. m.*, 840.

⁶⁶ Nem friss, de a külső és belső szétválasztásából származó problematika lényegre törő áttekintése: Vö. Paul de MAN, Szemiotika és retorika = Uő., *Az olvasás allegóriái. Figurális nyelv Rousseau, Nietzsche, Rilke és Proust műveiben*, ford. FOGARASI György, Magvető, Budapest, 2006, 13–16.

szemléleti pozícióból megszólaló értekezés számára a szóképek könnyedén felismerhető és szembeötlő burjánzásától „mentes” versnyelv bír figurális jelentéssel,⁶⁷ még ha annak követése lényegesen több erő kifejtést követel is meg. Karinthy Frigyes összes versének átfogó vizsgálatára azonban jelen dolgozat keretein belül se mód, se lehetőség nem adódhat – bár azt szándékomban áll elvégezni a későbbiekben, egy nagyobb, önálló munka keretein belül –, így a versek csupán például szolgálhatnak egy-egy aspektusból történő felvillantásuk során, jelen esetben a közlés és a közlés lehetetlensége köré csoportosítva, amely az eszközjellegű nyelvhasználat bizonyosságát, miként látható lesz, inkább negálja, mint megerősíti.⁶⁸ Meg kell itt még jegyezni, hogy a kratülizmus kérdésköre Karinthy nézeteinek tükrében a verseken kívül nem lehet motivált, ezért arra nem is tekintek általános nyelvszemléletének fogalmaként, és így azt jelen dolgozat keretein belül vizsgálni sem áll szándékomban, még ha egy speciális esetként diskurzusa tetten is érhető.

Karinthy nyelv- és létszemléletében az én fennmaradásának egyetlen lehetőségét a nyelv szolgáltatja, azonban az nem képes maradéktalanul szavatolni a létet, csupán időlegesen erősítheti meg, afirmálhatja a megszólaló ontológiai helyzetét. A *Számadás a tálentomról* című vers ezt több ponton is hangsúlyozza (pl. „Itt minden reggel újra kell szülni magam újra perelni / Kézze és lábbal esküdni hogy élek s hogy van jogom élni / Mert minden reggel elfelejtik mindig meg kell magyarázni”). Máshol a versben *A cirkusz* elbeszélésének intertextuális kapcsolata mentén megkezdődő én-transzformációs sor arról ad hírt, hogy a megszólalás pozíciójának elérésére tett kísérlet még nem feltétlenül esik egybe a közléssel és legfőképp annak sikerességével („S voltam először szép kis barna gyermekhegedű mélyviola / Fáját régi mesterek kezeregzése edzette csengő új muzsikára / Hogy majd kijárom a cirkuszt s egyszer a »székekből összerakott / Emelvén ingó csúcsán trikómból kihúdom s elmuzsikálom a dalt / Mit régen hallottam egyszer zengeni és zokogni szívemben« / De nem jutottam odáig s úgytetszik most már nem is jutok el / Furcsa kalandos utakra kallódott el kézen-közön ez a hegedű”). Akárhogy is, de a tiszta közlés illúzióinak bizonyul, az én eltévesztésével, elvesztésével, az én felett gyakorolt uralom illuzórikusságának leleplezésével esik egybe, mely a nyelvi cselekvés irányíthatatlan sajátosságaként nyilvánul meg. Ahogy Kosztolányi Dezső irodalmában a nyelvi működés uralhatatlansága csodálatos és lenyűgöző, titokzatos és egyben

⁶⁷ Szegedy-Maszácz Mihály az irodalmiság kritériumaként határozta meg az ismétlődést, mely bárhogyan nézzük, eredendően retorikai alakzat. „Mivel a rendszerszerűség első számú alapkövetelménye, az ismétlődés egyúttal a műalkotások legáltalánosabb törvényszerűségei közé tartozik.” SZEGEDY-MASZÁCZ Mihály, *Az ismétlődés elve mint a művészi anyag formává szerveződésének elve* = Uő., *Világkép és stílus. Történeti-poétikai tanulmányok*, Magvető, Budapest, 1980, 367.

⁶⁸ A verssor-kiemelések forrásául az alábbi kötet szolgál: KARINTHY Frigyes, *Nem mondhatom el senkinek. Verseik*, szerk. UNGVÁRI Tamás, Szépirodalmi, Budapest, 1982.

már-már örömteli dologként mutatkozott meg, úgy Karinthy-nál ez egyfajta hiátust, negativitást, reménytelenséget jelöl, azonban így, ha ugyan ellenkező oldalról való, különböző személyes érték-képzeteknek alárendelődött megközelítéssel is, de mégiscsak ugyanannak a tapasztalatnak a gyakori poétikai színre vitele említhető mind a két szerző esetében.

Ezen a ponton meg kell jegyezni, hogy Karinthy Frigyeset „inkább a közlés lehetősége érdekli, mint a kifejezése (nagy különbség van a kettő között!)”.⁶⁹ A „kifejezés” alapvetően metafizikai fogalmi köre miatt mindig a logosszal létesít közvetlenként magyarázott kapcsolatot, tehát a kifejezés értéke a kommunikációs szituációban részt vevő felek pragmatikai viszonyulásától és az én közvetíthetőségének implikációjától függ. Ugyan Karinthy számára ennek ellenében valóban a szemiozsis elindulása, a „közlés lehetősége” válik fontossá, viszont az mindig elbukni látszik létesülésének pillanatában, ellehetetlenítve, tévesztésre ítélve ezzel az emberek közötti megértést, a másik (és a jelek) olvashatóságát. Sőt az én olvashatósága, az én közvetíthetőségének elemi szinten, az önmegértés, az individuum tárgyiasításának szintjén végrehajtott aktusa a fentebb említett költeményben maga is kérdésessé válik: „Voltam papagáj és gramofón de a betanult és rámvésett szöveget / Mindig elrontottam »ex-tempore« belekukorékkoltam magam is”. A gramofon által megszólaltatott „vésett” hang eredendő hallhatatlansága csakis a gramofon technikai adottságainak okán tud hallhatóvá válni, ami miatt a megszólalás elsődleges feltétele, azaz a materiálisan, barázdákban lemezbe írt hang rögzítettsége a maga „valóságosságában” az azt olvasva lejátszó és közléssel újraíró gép legtökéletesebb működésének esetében sem tapasztalható meg. A hallhatatlanságból a hallhatóságba való transzponáció a jelfordítás illúzióját szolgáltatja, azonban úgy tűnik, „a különféle jelrendszerek nem fordíthatók át egymásba”.⁷⁰ Az eleve adott olvashatósága annál is kevésbé tapasztalható meg, mivel a gép mint olvasó és újraíró, a kötött jelsor sugárzása során zajt bocsát a folyamatba, amelynek kifejeződése az „ex tempore” (rögtönözve) felszólítás, és amely felszólítás után a jelek egymásba való átcsúszását és annak kezdetét többé nem lehet az „eredet fikciójára”⁷¹ visszavezetni. Így az előálló illúzió, amely lehetővé teszi a zaj jellé válását, valamint ennek következtében az „eredeti” jeltől való minden visszakeresési kísérlet során fellépő elválaszthatatlanságát, maga lesz megtapasztalható (hallható vagy itt: olvasható) valósággá. Organikusabb példa ugyan, de ennek analóg esete a papagáj is. A jellé váló zaj a tudat véletlenszerű közbeiktatását – a gondolatra irányuló reflexivitás lehetőségességét és

⁶⁹ KARINTHY, *Címszavak a Nagy Enciklopédiához I.*, 72.

⁷⁰ SZEGEDY-MASZÁK, *I. m.*, 398–399.

⁷¹ Jacques DERRIDA, *A disszemináció*, ford. BOROS János–CSORDÁS Gábor–ORBÁN Jolán, Jelenkor, Pécs, 1998, 324.

uralhatatlanságát – jeleníti meg, paradox módon a mondani akarttal, a tudottal szemben mondani akaratlanként, tudatlanként, ám mégis mindig felülíró jellegű „saját”, tudatos megszólalásként érhető tetten.

Az *Előszó*ban a „Nem mondhatom el senkinek, / Elmondom hát mindenkinek.”, és az utána következő „Mert félig már ki is bukott, tudom / De mindig megrekedt félúton.” sorok szintén a fentebbiekre mutatnak példát, hiszen a közlő megszólalás, legyen az a megértés tekintetében abszolút lehetséges vagy lehetetlen, a maga teljességében, a gondolat, a logosz ősfarmájában nem közölhető, azonban ahogy látható volt, még a gondolkodó és közlő személy számára sem lehet maradéktalanul hozzáférhető, és mint olyan a bent rekedés képzei miatt mindig egyfajta kommunikációs hiátust jelöl. Hasonló a helyzet a *Méné, tekel...* című vers esetében is, ott a „Tedd most szívedbe és füledbe el – / Az értelmét majd megtudod, ha kell.” sorokra felelő „MÉNÉ, TEKEL – ha érted, vagy nem érted, / Jegyezd meg jól: tenéked szól s teérted.” szövegezésű versszak a bibliai allúzióval összefüggő módon nevezi meg esetlegesen nem érthető, nem olvasható, nem felfejthető értelemmel bíró iratként – és tágabb értelemben, számolva a szövegben rejlő dikcióval, az életmű egésze felé táguló intésként – a versben falra vésődő feliratot, amely címként hozzárendelő módon magában foglalja a költemény teljes szövegét is: „Egykor sötétben elmondott dalom, / Mint lángírás, világít a falon.” A *Méné, tekel...*, intenciója szerint nem feltétlenül követeli meg az értő olvasást, a megértést pedig még kevésbé, ám ettől még számot tart a megnyilatkozás, a közlés lehetőségére, függetlenül annak sikerességétől. Ilyen értelemben a falba vésott „lángírás” jelölt nélküli, üres jellé válva csakis illuzórikusként értelmezhető, de univerzális behelyettesíthetőségi lehetőségeket tartogat, amelynek elsődleges feltétele a versszöveg felejtése, olvasói tudatban végbe menő öntörlő mozgása. Ezzel összecseng Kabdebó Lóránt megfontolandó feltételezése, mely szerint Karinthy „verseiben éppen a dal lehetetlenülését mondja el.”⁷²

Minden afelé mutat, hogy a közlés folyton ismétlődő olvashatatlanná válása, mondhatni a kvázi üres jeleket leadó sugárzás poétikai alakítóerőként semmiképpen sem valamilyen látns irodalomellenességgel jelent egyet.⁷³ Karinthy számára a nyelv nem lehetett eszközként kezelt dolog, többek között azért sem, mert nyelvszemléletét nem a gondolatok átvihetősége során észlelt nem megfelelő eszköz gyanúja, hanem a permanens kudarc tudatosulása, tehát nem a nyelviséggel való – egyébként vele kapcsolatban gyakran emlegetett – egyszerű szembenállás, hanem a nyelviség viszonyainak való kiszolgáltatottság jellemzi. Esetében a nyelv nem a

⁷² KABDEBÓ, I. m., 18.

⁷³ Valamint (a korábbi vélekedések ellenében) semmiképpen sem lehet egy olyan „irodalomfelfogás [alapja – B. G.], amely saját középpontját önmagán kívülre helyezi”. *Magyar irodalom*, 700.

szubjektum kifejeződésének eszköze, mivel arra szerzőnk nézetei szerint az nem lehet képes. Ugyan a nyelv válaszadásra elégtelenként mutatkozik meg, akárhányszor csak a „valódi létezésre” irányuló kérdésekkel szembesül (szembesít), mégsem lehet szó nélkül elmenni amellett, hogy a nyelviség maga szolgáltatja a kérdéseket, amelyek egyáltalán lehetővé teszik a gondolkodást, a lét tapasztalatához fűződő viszony kialakítását. Ennek hozadéka, hogy a felismert, gondolkodást lehetővé tévő fundamentumnak és az azt Karinthy szerint leginkább megszólaltatni képes irodalomnak pozitív értékképzetekkel kell bírnia, még ha az ily módon felvillantott pozitivitás olyan fals reményként lepleződik is le, amely általánosságban a „valódi megismerés” eszméjéhez vezető út látszatát öltheti, ám az ennek bedőlő vak hitet mindig a kétségbeesés szakadéka felé irányítgatja, ahányszor csak az összeütközésbe kerül önnön vélekedésének mindenkori aplotalanságával.

A nyelv, amelynek olvasata mint a megszólaláshoz rendelődő szkepszist szinte előíró, de mindenesetre tudatosító dologként jelenik meg, a lehetőségekhez mért „tisztánlátás” funkcióját tölti be, és így az uralhatatlanság, valamint a szubjektum kifejezésére való képtelenség negativitása együttesen, egyidejűleg érvényesül az ezeket észlelni tudás pozitivitásával, a kritikai gondolkodás (nyelvi) lehetőségfeltételével. Sőt mindennek során egy magára hajló struktúrában létesülő temporális viszony rajzolódik ki, amelyet úgy gondolom, leginkább szimultaneitásában lehet megragadni, vagyis rendszerként elemeinek egymást kiegészítő, egymást aktuálisan sohasem kizáró, hanem feltételező és tudatosító szinkron kapcsolataiban.

4. Decentralizáció és szétszóródás

Karinthy Frigyes esetében az én pozíciójának megingása rendkívül nagy mértékben függ a kommunikáció lehetőségeinek általa vallott szükségességétől. Ha gyakorlatilag az összes megszólalás által létrehozható jelsor veszteségesnek bizonyul „átvitele” során, és ennek előzményeként már a megszólalás létrejöttének kezdőpontja is veszteségekkel jár – vagyis Peirce-öt (és Derridát) parafrázálva: ha minden veszteség mögött egy újabb bújik meg –, akkor nehéz mást gondolni, mint hogy a „kárba veszett” jeltöredékek létének (mint bármely irányba eldőlni képes eshetőségnek) feltételezése logikai szükségszerűség.

A lemorzsolódott jelforgács felkutatása és felmutatása ennek megfelelően akár programmá, de mindenesetre fel-felbukkanó alkotói „programmá” válhat, amely szinte biztosan tetten érhető lesz egy olyan poétikai és gondolati erőterben, amely a veszteségesség tapasztalatából is építkezve prezentálja ontológiai állásfoglalását és nyelvi karakterét. Egy ilyen erőterben

megmutatkozó nyelvszemlélet – legyen az implicit vagy explicit – körülírása végső soron a közlés olvashatatlanságára mutathat rá, mely hol jobban, hol kevésbé érvényesül, de minden esetben karakterisztikus jellemzőként nyilvánul meg. Az én szétszóródása mindezeknek köszönhetően eleve bele van kódolva a megszólalásba, amelyet az én mozgékonyága – mint látható lesz – Karinthy-nál nem uralni akar, hanem inkább sztoikus lemondással elősegíteni, az uralhatóság egyetlen valódi paradigmáját érvényesítve: tudatosítva a birtoklás képtelenségét. Ez a tudás ugyan maga is nyilvánvalóan illuzórikus, azonban úgy tűnik, olyan végső, tovább vissza nem bontható illúziót szolgáltat, amely nélkül Karinthy számára talán mindenfajta emberi közlés, megismerés, szemléletmód és rendszer(alkotás) ellehetetlenülne. Minden jel arra mutat, hogy Karinthy Frigyes irodalmi és gondolkodói működése sokkal több rokonságot mutat a posztmodern elméleteivel és irodalmával, mint a szakirodalom által korábban vele gyakran kapcsolatba hozott felvilágosodással.

A reformnemzedékhez című vers egy szakasza az én szétszóródásának (disszeminációjának) nyelvi konstituálódását nyugtázza, amely történés a nyelvből származtatott, s ezáltal annak jegyeit magán viselő megszólalás, és ezen megszólalás uralhatatlanságának pozíciójából nyilatkoztatja ki az én fennmaradásának egyetlen lehetséges formáját, a nyelvi működésre való ráhagyatkozás szükségességét. Amennyiben ez tudatosul, az én metafizikai és biológiai karakterének megsemmisülésével is képes nyomként jelen lenni a nyelvi aktusok rendszerében („Attól a perctől hogy hunyorogva először nyílt ki barbár szemem a csudára / Hogy e művelt régi világnak ezúttal úgy tetszett éppen velem megreformálni magát / Onnan kezdve vagyok én s leszek is s ott leszek köztetek bármi csekélymód / Bármily kicsiny mértékben név nélkül és névtelenül akár tudtok róla akár nem / Ott leszek valahol a szavában és a szívében annak is ki rólam sose hallott”), pusztán azért, mert nemcsak a közölni vágyott mondat(ok), de a közlés olvashatatlansága okán létrejövő jeltörmelék maga is hordozza az én egy szeletét, a nyelviség szubjektív mivoltánál fogva. Az én nyelvbe való belevésődése legerőteljesebben ott képes felszínre törni, ahol az nem jelölt viszonyként áll fenn („név nélkül és névtelenül akár”).⁷⁴

Példaként ide kíváncsoznak a *Számadás a talentomról* sorai is: „Míg aztán meg nem únta Balog Tuta hogy ott kapkodok a levegőben / S egy jókora löcsöt ráejtett pengémre amitől darabokra szakadt szét / (Még most is röpködnek szerte szilánkjai mikor a penge sehol sincs)”. Azon túl, hogy ez a nyelvfelfogás a kvázi halhatatlanságot állítja elénk mint a nyelvi működés

⁷⁴ „Az írás (écriture) többé már nem az írás (écriture) gesztusainak megnyilvánulása vagy megdicőülése, s nem is a szubjektumnak a nyelvbe való belehelyezése. Mindenekelőtt arra szolgál, hogy teret nyisson ott, ahol az író szubjektum folytonosan eltűnik.” Michel FOUCAULT, *Mi a szerző?*, ford. ERŐS Ferenc–KICSÁK Lóránt = Uő., *Nyelv a végtelenhez*, szerk. SUTYÁK Tibor, ford. ANGALOSI Gergely–ERŐS Ferenc–KICSÁK Lóránt–SUTYÁK Tibor, Latin Betűk, Debrecen, 2000, 122.

természetéből adódó lehetőséget, fokozottan vallja a nincs „semmi a szöveg előtt, nincs ürügy [prétexte], mely ne volna más szöveg”⁷⁵ paradigmáját. Persze megállapítható, hogy ennek a következetes végiggondolása lehetetlenné tenné az én mondását,⁷⁶ azonban Karinthy Frigyes számára az azért maradhat lehetőség, mert a megnyilatkozás szubjektivitása és a lét egyedülállósága – nyilván nem függetlenül Kant hatásától, valamint a *mindig* másik személy fentebb vázolt megközelíthetetlenségétől – számára egyfajta antropológiai szolipszizmust hoz létre, amelynek origója és kiindulópontja mégiscsak a közlésben újra és újra elbukó, mindenkori zártságában, olvashatatlanságában definiálható *megszólaló* én. Mivel szerintem azon kívül, hogy az én közöl, semmi sem állítható biztosan (Descartes), és ezért az énen kívül semmi sem tételezhető biztosan, az én szétszóródása csak néhány helyen jelenik meg írásaiban kétirányú folyamatként, bár Karinthy – amellet, hogy szavait a jövőre utalva magát nevezi meg a disszemináció kezdeteként – meglepően gyakran hivatkozik az előtte alkotó írókra, költőkre, gondolkodókra, valamint szövegeikre mint (gondolatainak) előképeire, ami azért mindenképpen egy valamilyen szinten érvényesülő kétirányúságra enged következtetni.⁷⁷

Az én ilyesfajta nyitottsága tehát temporálisan megnyilvánuló sajátosság, amely a nyelvi lét szabályainak alárendelődve írható körül. Ennek megfelelően könnyű lenne az időhármasság konvencionális szerkezetéhez nyúlni, hiszen a mindig múlt felől és jövő felé ily módon változó mértékben nyitottá tett jelen-*való*-lét egyszerűen csak a kontinuitást biztosító állapot lenne, egyfajta különösebb erőfeszítés nélkül bejárható hídként létesülvén stilizálva a lét értelmezését – Karinthy azonban mégsem folyamodott ehhez az egyszerűsítéshez. Hozzá kell tenni, hogy az eddigiekben (már-már) kibontakoztatott nyelvszemléletének differenciált mivolta, amely differenciáltság szerzőnk ontológiai nézeteit is döntően befolyásolta, az én időhöz fűződő viszonyának fentebbi egyszerűségét egyébként sem tenné túl hitelessé. Karinthy egy kulcsfontosságú szöveghelyen ezt írja: „A múltban nincs többé »én« – ezt a formát csak kényszerből használjuk, emlékeink felfedezésében. / Én – ez egy pillanat. S a következő pillanat ígérete. / Én – nem volt és nincsen. Én – ez csak lesz.”⁷⁸ Tehát az én kimondhatóságának mindig megnyilvánuló nyelvi megelőzöttsége teljes egészében illuzórikusként jelöli a múltbéli én

⁷⁵ DERRIDA, *A disszemináció*, 315.

⁷⁶ Pedig „mindig úgy képzeljük, hogy aki ír, annak már tudnia kell *én*-t mondani.” Jacques DERRIDA, *A másik egynyelvűsége*, ford. BOROS János–CSORDÁS Gábor–ORBÁN Jolán, Jelenkor, Pécs, 1997, 45. Vagy: „Aki *én*-t mond a jelenben, beszélye úgymond pozitív eseményében, az csakis az uralás illúziójával bírhat e sokélű esedékességben.” DERRIDA, *A disszemináció*, 287.

⁷⁷ A (fentebbi) dikció figyelembevételével a kétirányúság kapcsán itt elmondható, hogy a „szöveghez közelítő »én« maga is más szövegek, végtelen, pontosabban (eredetében) végtelenbe vesző kódok sokasága.” BARTHES, *S/Z*, 21.

⁷⁸ KARINTHY, *Címszavak a Nagy Enciklopédiához I.*, 183.

konstitúcióját, és ilyen értelemben azt le is választja a jelen énjéről azzal, hogy kijelenti: az sohasem eshet egybe „önmagával”, vagyis a felelevenített én sohasem lehet azonos az *én*nel.

Azonban Karinthy még ennél is tovább menve a jelent mint éppen létrejövésében megfigyelhető múltat, a lét temporalitásának okán valóságosan meg nem ragadható tapasztalatot magát is az emlékekben élő múlttal teszi egyenértékűvé, hiszen az én, amint reflexió tárgyát képezi (szubjektummá válva), már utólagosságában tehető csak beszéd tárgyává, az utólagosság mértéke pedig voltaképpen lényegtelen. A nyelv temporalitásából fakadóan múltban és jelenben valójában létrejövésre és kimondásra képtelen én egyetlen lehetősége így a jövőben keresendő. Az én legitim formája így lesz rámutatás helyett utalás, manifesztum helyett jóslat, állítás helyett intés. Mivel a közlés jeleinek veszteségessége szétszóródásra ítéli az én bármely konstatívnak bizonyuló reprezentációját, annak egyetlen autentikus helye az én létrehozását céljául megtevő, a konstatívum felfüggesztésére irányuló performatív működésben keresendő. Az én ezért „csak lesz”, hiszen a nyelvi teremtményre való ráhagyatkozással közelítheti meg leginkább önmagát, ám az ígéret kitartott pillanatán túl egybe vele sohasem eshet, ezt a nyelv temporalitása szavatolja. A nyelvi performativitás ilyesformán nemcsak hogy a megszólaló jövőre utaló (talán csak így megmutatkozni tudó) szabadságát teszi lehetővé, de emellett a közlés szétszórtságában decentralizált ént egyedülként képes centralizált formában (nyilván illúzióként) megjeleníteni.

Karinthy Frigyes számára az ént jóslatként prezentálni képes nyelv ugyan a maga uralhatatlan mivoltában minden egyes megszólalás során részlegesen olvashatatlanként, elcsúszásaiban, félreértéseinek láncolatában létezve tételeződött, mégis az én permanens felbomlását egyedülként felfüggeszteni tudó entitás kitüntetett pozícióját töltötte be, amelynek okai a mindvégig nyelvszemléleti koherenciát biztosítani képes, munkásságában mindent átható és felülről tudó performatív nyelvi működésnek köszönhetők.⁷⁹ Túlzás nélkül állítható, hogy nyelvszemlélete nemcsak hogy nem egy már-már maradinak és régen (már Karinthy korában is) meghaladottnak tűnő, konzervatív és a felvilágosodás eszméihez hű képet mutat, hanem a jelen számára is rendkívül sok érdekességet – valamint az irodalmi modernség történetében: különlegességet – tartogató életmű ma is aktuális poétikai alapjait szolgáltatja. A munkássága által véghezvitt, a mai szemek számára is ismerős léttapasztalatok kíméletlen és igencsak emberi megfogalmazása miatt ennek az életműnek bármely érték, részletesebb

⁷⁹ Performativitás és irónia kapcsolatának vizsgálata Karinthy életműve kapcsán érdekes lehetőségeket rejthet magában, hiszen az „irónia nyilvánvalóan performatív funkcióval is rendelkezik.” Paul de MAN, Az irónia fogalma = Uő., *Esztétikai ideológia*, ford. KATONA Gábor, Janus/Osiris, Budapest, 2000, 177.

vizsgálata Karinthy Frigyes műveinek kiemelkedő irodalom- és hatástörténeti relevanciáját tudatosíthatja, sőt: kell, hogy tudatosítsa.

Bibliográfia

BABITS Mihály, Karinthy, in: *Karinthy Frigyes kiadatlan naplója és levelei*, szerk. ASCHER Oszkár, Nyugat, Budapest, 1938.

BABITS Mihály, *Magyar irodalomtörténet arcképekben*, szerk. FRÁTER Zoltán, Ferenczy, Budapest, 1996.

Roland BARTHES, *S/Z*, ford. MAHLER Zoltán, Osiris, Budapest, 1997.

BECK András, A gondolkodás börtönében. Kísérlet Karinthy Frigyes művészetének értelmezésére, in: BECK András, *Nincs megoldás, mert nincs probléma*, JAK, Budapest, 1992, 9–19.

BÓNUS Tibor, Paródia, technika és az irodalom médiuma, in: *A magyar irodalom története. 1800-tól 1919-ig*, szerk. SZEGEDY-MASZÁK Mihály–VERES András, Gondolat, Budapest, 2007, 839–855.

Jacques DERRIDA, *A másik egynyelvűsége*, ford. BOROS János–CSORDÁS Gábor–ORBÁN Jolán, Jelenkor, Pécs, 1997

Jacques DERRIDA, *A disszemináció*, ford. BOROS János–CSORDÁS Gábor–ORBÁN Jolán, Jelenkor, Pécs, 1998.

Michel FOUCAULT, Mi a szerző?, ford. ERŐS Ferenc–KICSÁK Lóránt, in: Michel FOUCAULT, *Nyelv a végtelenhez*, szerk. SUTYÁK Tibor, ford. ANGYALOSI Gergely–ERŐS Ferenc–KICSÁK Lóránt–SUTYÁK Tibor, Latin Betűk, Debrecen, 2000, 119–145.

Roman JAKOBSON, Nyelvészet és poétika, in: Roman JAKOBSON, *Hang–Jel–Vers*, szerk. FÓNAGY Iván–SZÉPE György, ford. BARCZÁN Endre–ÉDER Zoltán–FABRICIUS Ferenc–KOVÁCS Emőke–PAP Mária–PAPP Ferenc–RUZSICKY Éva–SZENDE Tamás–PETŐFI S. János–VOIGT Vilmos, Gondolat, Budapest, 1969, 211–257.

KABDEBÓ Lóránt, Századsirató. Az Üzenet a palackban verseiről, in: *Új Írás*, 1987/10, 15–25.

KARINTHY Frigyes, *Címszavak a Nagy Enciklopédiához I.*, szerk. UNGVÁRI Tamás, Szépirodalmi, Budapest, 1980.

KARINTHY Frigyes, *Címszavak a Nagy Enciklopédiához II.*, szerk. UNGVÁRI Tamás, Szépirodalmi, Budapest, 1980.

KARINTHY Frigyes, *Nem mondhatom el senkinek. Versek*, szerk. UNGVÁRI Tamás, Szépirodalmi, Budapest, 1982.

KISS Endre, Nyelvi relativizmus és osztrák-magyar mélykultúra. (Karinthy Frigyes gyermekkori *Naplójának* tanulságai), in: *Bíráló álruhában. Tanulmányok Karinthy Frigyesről*, szerk. ANGYALOSI Gergely, Maecenas, Budapest, 1990, 74–87.

KOSZTOLÁNYI Dezső, Karinthy Frigyes, in: KOSZTOLÁNYI Dezső, *Tükörfolyosó. Magyar írókról*, szerk. RÉZ Pál, Osiris, Budapest, 2004, 537–557.

Magyar irodalom, fszerk. GINTLI Tibor, Akadémiai, 2011.

Paul de MAN, Ellenszegülés az elméletnek, ford. HUBA Miklós, in: *Szöveg és interpretáció*, szerk. BACSÓ Béla, Cserépfalvy, Budapest, 1991, 97–113.

Paul de MAN, Az irónia fogalma, in: Paul de MAN, *Esztétikai ideológia*, ford. KATONA Gábor, Janus/Osiris, Budapest, 2000, 175–203.

Paul de MAN, Hypogramma és inskripció, in: Paul de MAN, *Olvasás és történelem. Válogatott írások*, ford. NEMES Péter, Osiris, Budapest, 2002, 395–432.

Paul de MAN, Szemiológia és retorika, in: Paul de MAN, *Az olvasás allegóriái. Figurális nyelv Rousseau, Nietzsche, Rilke és Proust műveiben*, ford. FOGARASI György, Magvető, Budapest, 2006, 13–31.

NÉMETH G. Béla, A Nagy Enciklopédia gondolatvilága. A liberális polgár mély humanitása, in: *Új Írás*, 1987/10, 8–14.

Friedrich NIETZSCHE, A nem morálisan fölfogott igazságról és hazugságról, ford. TATÁR Sándor, in: *Atheneum*, 1992, III/1, 3–15.

Friedrich NIETZSCHE, *A vidám tudomány*, szerk. PATAKY Péterné, ford. ROMHÁNYI TÖRÖK Gábor, Holnap, Budapest, 1997.

Friedrich NIETZSCHE, *Így szólott Zarathustra*, szerk. HÉVIZI Ottó, ford. KURDI Imre, Osiris, Budapest, 2000.

ROBOTOS Imre, *Utazás egy koponya körül*, Dacia, Kolozsvár–Napoca, 1982.

RÓNAY László, Karinthy Frigyes, a költő, in: *Bíráló álruhában. Tanulmányok Karinthy Frigyesről*, szerk. ANGYALOSI Gergely, Maecenas, Budapest, 1990, 48–56.

SZALAY Károly, *Karinthy Frigyes*, Gondolat, Budapest, 1961.

SZEGEDY-MASZÁK Mihály, Az ismétlődés elve mint a művészi anyag formává szerveződésének elve, in: SZEGEDY-MASZÁK Mihály, *Világkép és stílus. Történeti-poétikai tanulmányok*, Magvető, Budapest, 1980, 367–465.

SZERB Antal, *Magyar irodalomtörténet*, Magvető, Budapest, 1986.

TÖRÖK Dalma, Egy új Karinthy-kép felé, in: *Hungarológia*, 1997/11, 58–62.

UNGVÁRI Tamás, Karinthy frigyek pályája, in: UNGVÁRI Tamás, *Ikarusz fiai*, Szépirodalmi, Budapest, 1970, 327–348.

VAJDA András, Karinthy világa, in: VAJDA András, *Költészet és retorika. Tanulmányok*, Universitas, Budapest, 1998, 365–371.

VERES András, „Rajongó tudomány, az a baj...”. (A tudomány fogalmának és szerepének változatai Karinthy prózájában), in: *Bíráló álruhában. Tanulmányok Karinthy Frigyesről*, szerk. ANGVALOSI Gergely, Maecenas, Budapest, 1990, 88–106.

Ludwig WITTGENSTEIN, *A bizonyosságról*, ford. NEUMER Katalin, Európa, Budapest, 1989.